

TUSOR PÉTER

KI VOLT „FERDINANDUS” ÉS „OSVALDUS” A WESSELÉNYI-ÖSSZEESKÜVÉSBN?

Újabb forráskritikai észrevételek a rendi szervezkedés történetéhez

1. Kutatási előzmények

2020–2021-ben van a 350. évfordulója a Wesselényi nádorról elnevezett összeesküvés nyomán kirobbant felkeléseknek, a rájuk következő megtorlásoknak, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc és Bónis Ferenc lefejezésének. Az évforduló kapcsán kezdtük vizsgálni az összeesküvés genezisét. Az 1664–1666 közötti időszak rendi politikájára irányuló vizsgálatunk és a levont közvetkeztetések meghatározóan egykorú diplomáciai forrásokra épülnek. A témához a vatikáni kutatások felől érkeztünk. Kiindulópontunk a vatikáni levéltárban általunk feltárt 1665. novemberi Spinola-jelentés volt. A jelentés teljesen új megvilágításba helyezte Szelephény kancellár és az egyházi rend szerepét, illetve a szervezkedés előtörténetét az esetleges legális trónüresedéssel számoló tervezgetések szempontjának, illetve a pápai protektorátus elképzelésének beemelésével. A nunciusi jelentés elemzését — kiegészítve Szelephény az összeesküvés elbukása utáni működésének értékelésével —, külön tanulmányban végeztük el.¹ A diplomáciai szöveg megértéséhez és értelmezéséhez kezdtük el vizsgálni Giulio Spinola bécsi apostoli nuncius követtársa, Jacques Bretel de Grémonville lovag *dépêche*-it és iratmellékleteit. A Párizsba küldött követjelentések alapján közvetlen közelből szemlélhettük mindazt, ami Lippay primás az 1664. évi vasvári béke utáni francia orientációjáról megismerhető volt, ugyancsak egy másik tanulmányban.²

Harmadik dolgozatunk keretében a Spinola-jelentés állításaival több ponton egyező a *Proiectum ad ponenda Tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros* címet viselő kulcsdokumentum azonosítását végeztük el. Kimutattuk, hogy a

* Készült a Moravcsik Gyula Intézet támogatásával az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban (ELKH).

1 *Tusor Péter*: „Et a pensare al successore in caso”. Szelephény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke). In: Levéltári Közlemények, 2021. S. a.

2 *Tusor Péter*: „Pour les intérêts d’ un si grand Roi?” Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés”. In: Egyháztörténeti Szemle. 2021. S. a.

korábbi kutatások keletkezésének körülményeit, szerzőségét tévesen identifikálták, sőt kontaminálták Vitnyédy István egy évvel korábbi, 1665. júniusi írásával. A forrás valójában az 1666. április eleji stubnyai gyűlés tervezete. Napra pontosan 1666. április 16-án Bécsben adta át Wesselényi Ferenc nádor nevében Grémonville francia követnek, Iványi Fekete László nádori meghatalmazott, Zrínyi Péter horvát bán és Vitnyédy István.³

A történeti elemzés során egy pontosabb kronológiai keresztmetszetben haladva a korábbiaknál közelebb jutottunk a korabeli közös gondolkodáshoz, melyet különféle tervek és dilemmák, reális és kevésbé reális prefixumok és következtetések, valós, illetve valótlan szuppozitumok, sikeres és kevésbé sikeres tárgyalási technikák jellemeztek. Az egyházi rend: Lippay és Szelephény érsek szerepe bemutatásának, majd a *Proiectum...* keletkezése és utóélete vizsgálatának, a közvetett 1666. áprilisi, illetve a közvetlen 1666. decemberi Wesselényi – Grémonville tárgyalások rekonstruálásának köszönhetően a historiográfiában megjelenőnél professzionálisabb és realisztikusabb kép bontakozik ki előttünk az 1664–1666/1667 között folytatott magyar rendi külpolitika elképzeléseiről és lépéseiről.

Ebbe a történeti képbe azonban sehogyan sem fér bele a pozitivistá historiográfia több további állítása, melyek a későbbiekben bármilyen reflexió nélkül végig hömpölyögtek közel másfél évszázad történetírásán, sőt mint látni fogjuk, olykor még elmélyítésre is kerültek.⁴ Tanulmány-tetralógiánk e záró darabjában

-
- 3 *Tusor Péter*: „A Franciaország királya és a magyarok közötti tárgyalás pontjai.” Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. In: Századok, 2021. S. a. (A továbbiakban: *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.)
- 4 A fontosabb alapirodalom mindenképp: Franciscus Rački (ed.), *Acta coniuurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Fragepani illustrantia* (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium), Zagrabiae 1873. (lásd alább 16. j. is) *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. Bp., 1876. (A továbbiakban: *Pauler*: Wesselényi. i. m.) *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. (Irodalomtörténeti Könyvtár 14). Bp., 1964². 786–804. p. Vö.: *Jean Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668). (A továbbiakban: *Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok i. m.) In: Történelmi Szemle, 10. (1967) 275–291. p. Legújabb francia kiadása (az apparátusban közölt forrásszövegekkel együtt): In: Daniel Tollet (éd.) – Lucien Bély (intr.), *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine: mélanges d’histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*. Paris, 2003. 361–380. p. *Benczédi László*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása. In: Történelmi Szemle, 17. (1974) 596–630. p. ugyanez átdolgozva, kiegészítve és Nádasdy kedvezőbb bemutatásával: *Uő.*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). (A továbbiakban: *Benczédi*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció. i. m.) (Értekezések a történeti tudományok köréből 91), Bp., 1980.

ilyen állításoknak igyekszünk a végére járni, s végezetül levonni az egész kutatás során tett megfigyeléseink historiográfiai tanulságait. Módszerünk továbbra is a forrástextusok kritikai elemzése. A jelek szerint a történettudomány a jóval több mint egy évszázada publikált szövegek alapos elolvasásával és megértésével máig adós maradt.

2. A historiográfia néhány vitatható állítása

Az egyik téves állítás, amire vizsgálatunk során felfigyeltünk, miszerint, hogy Wesselényi Ferenc nádor olyan mélyre ment volna a francia kapcsolatban 1666 tavaszán, miszerint a bécsi tárgyalás során Iványi Fekete László és Zrínyi Péter megállapodtak Grémonville-lel, hogy „a titoknak jobb megőrzése végett levelekben álneveket fognak használni, s legyen Wesselényi *Osvald*, Zrínyi pedig *Ferdinand*”.⁵ Egy másik tévedés, hogy a nádor 1666 nyárelőn „haragjában” küldte volna fel az udvarba Grémonville hozzá intézett levelét, melyben a követ arra

9–40. és 140–149. p. Uő, Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolutizmus megalapozása 1670 őszén. In: *Történelmi Szemle*, 18. (1975) 489–502. p. és e tanulmányai alapjául szolgáló kandidátusi értekezése: *A Wesselényi-féle rendi szervezkedés Magyarországon (1664–1671)*. Bp., 1974. (MTA KIK Disszertációk). További irodalom és az addig megjelent publikációk számvetése, értékelése: *R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671*. (A továbbiakban: *R. Várkonyi: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez*. i. m.) In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. (Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György.) Bp., 2002. 423–460. p., 430–436. p. újabban *Jankovics József: A „Murányi Venus” – tanúvallomásainak tükrében*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 119. (2015) 399–417. p. (A továbbiakban: *Jankovics: A „Murányi Venus”* i. m.) (frissített apparátussal, a tanúvallomások szövege nélkül: *Uő.: A történelemalakító nő. Széchy Mária szerepe a Wesselényi-„összeesküvés” felemelkedésében és bukásában*. In: *Műhely* 42. [2019] 1. sz., 56–67. p.) továbbá a következő összefoglalások: például: *Szekfü Gyula: A XVII. század*. (*Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar Történet* IV.), Bp., 1943⁷, 169–178 és 589–590. p. (A továbbiakban: *Szekfü: A XVII. század* i. m.) *Benczédi László: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1665)*. In: *Magyarország története 1526–1686* (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2. Szerk. R. Várkonyi Ágnes), Bp., 1987., 1155–1272 és 1823–1840. p. *Romsics Ignác: A Wesselényi-féle összeesküvés*. In: *Korunk* 4. (2018), 2. sz., 35–45. p.

5 *Pauler*: Wesselényi. i. m. I. 87. p. A 2. jegyzetben a szerző Széchy Mária és Iványi Fekete vallomására hivatkozik, de csak átfogó jelleggel a megelőző oldalak narratívájához. Az özvegy vallomásaiban azonban, akitől inkább valószínűsíthető ilyen kijelentés, mint a saját aktív beavatottságát mindvégig tagadó Iványi Feketétől, nincsen ilyen állítás. Kiadásuk: *Jankovics: A „Murányi Venus”* i. m. 410–417. p.

kérte, hogy ne ostromolja meg Balassa Imre divényi várát.⁶ Vagy például még az, hogy Bécsben, 1666. december 16-ai személyes találkozójukon⁷ Grémonville „szavainak” — úgymond — „sikerült rávenni a nádort, hogy rögtön leüljön és iratot szerkesszen XIV. Lajoshoz, melyben felemlíté, hogy Grémonville eddig csak szóval tartá a nemzetet, jóllehet *Osvald Ferdinandot* s az ország legnagyobb részét a szövetségnek megnyerte... Ők ismétlik korábbi ajánlataikat, és kérik a királyt viszonzásul adjon vagy legalább ígérjen már most, szerencsétlenség esetére, mindegyiköknek valahol a Rajna mentében 40–50 ezer tallért érő jószágokat, siker esetére pedig már szinte most határozza meg jutalmukat. Kezében van életök; s ők még azon felül készek esküt tenni, fiaikat kezesekül adni, katonáit váraikba fogadni...”⁸

Állítja mindezt Pauler Gyula, akinek kulcsmonográfiája máig a szervezkedés történetének alampunkája. Azt már korábbi tanulmányunkban is észrevételeztük, hogy újabb alap kutatások vagy konkrét kritikai reflexió nélkül szemeztettek Pauler adataiból (Benczédi László), vagy pedig — a jelek szerint —, nem tartották feladatuknak alapvetően helyes koordinátákon mozgó, mindazonáltal túlon túl mélyre nem hatoló eredményeik kiáltó ellentmondásait ütköztetni a magyar szakirodalommal (Jean Bérenger).⁹ Fenntartásainkat Pauler jószerevével kanonizált állításaival szemben tovább növeli az a megfigyelésünk, hogy neves elődünk jó-részt a szubjektív és manipulatív tanúvallomásokra épített, a francia diplomáciai jelentéseket viszont Hajnik Imre hiányos, olykor hibás másolataiból használta.¹⁰

Nos, imént idézett állításaival a kutatás valóban súlyos hibákat vétett. Kezdjük először ott, hogy Wesselényi nádor, miközben épp a nevéhez köthető *Proiectumban* foglaltakra adandó a párizsi válaszra várt,¹¹ és 1666. július ele-

6 Pauler: Wesselényi. i. m. I. 95. p. Kamarai levelezésre hivatkozik.

7 E tárgyalás részletes ismertetése és elemzése: *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

8 Pauler: Wesselényi. i. m. I. 112–113. p.

9 Vö. *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m. és például *Benczédi*: A Wesselényi-féle összeesküvés. i. m. 598–599. p. Jean Bérenger a historiográfiai említésen túl mindössze két ízben citálja: *Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 275. és 284. p.

10 Hajnik anyaggyűjtése a Wesselényi-összeesküvésről: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1433 (Hajnik Imre oklevélmásolatai és kivonatai különféle levéltárakból) és Fol. Hung. 1434 Quart. Hung. 2159 (*Újabb adalékok a Wesselényi – Nádasdy – Zrínyi-féle mozgalom történetéhez*). Legutóbb Jankovics József használta adatait. *Jankovics*: A „Murányi Venus” i. m., különösen 400–417. p. és 400. p. 3. j.

11 Az 1666. április eleji „Proiectum ad ponenda tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros” c. rendi külpolitikai programirat azonosítására, keletkezésére és jelentőségére: *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

jén Iványi Fekete Lászlót küldte Vitnyédy kíséretében XIV. Lajos döntésének kipuhatólására Grémonville-hez, nem tudhatta pusztán indulatból azt a bécsi udvarral, hogy kapcsolatban áll a francia követtel. Pauler közlése Széchy Mária azon vallomásrészletén alapszik, melyben a nádor özvegye valóban arról szól, hogy Wesselényi felküldte az udvarba Grémonville hozzá írt levelét, melyben a követ arra kéri: ne ostromolja meg Balassi Imrét divényi várában. Pauler szerint ezt „haragjában” tette.¹² Mi több, újabban Jankovics József egyenesen a szervezkedést kísérő „árulások rekonsturálható kronológiájá”-ba” illeszti lépését. További vizsgálódás nélkül is biztosra vehetjük, hogy szó sem lehet indulatról vagy önfeljelentésről. A kulcsszó meglátásunk szerint ezúttal (is) a disszimuláció.¹³ A kora újkori diplomáciai tárgyalások eme elengedhetetlen kelléke jól kimutathatóan mindvégig jelen van a nádor 1666. évi külügyi politizálásában.¹⁴

Jankovics József ráadásul eme „árulós” meglátását annak a lépésnek hasonló értelmezésével állítja párba, miszerint Wesselényi 1666. május 27-ei levelében elküldte volna a pozsonyi kamarának Vitnyédy egy elfogott, gyanús levelét. Márpedig a szövetség szerűen idézett forráshely szerint ez pont fordítva történt! Jankovics állításával ellentétben nem Wesselényi továbbította a kamarához, hanem épp ellenkezőleg: a kamara továbbította a nádorhoz a május 14-én az ügyvéd — talán vám-, talán postahivatalnokok által — lefoglalt írását. Wesselényi azonban nem javasolta az iromány Bécsbe küldését, hanem előtte alapos vizsgálatot sürgetett, kiemelve, hogy Vitnyédy az ő *conventiosus servitora*!¹⁵ A nádor professzionális színlelése nemcsak a franciákkal folytatott tárgyalásai során, hanem itt is világosan tetten érhető: „Mielőtt a [Vitnyédyvel szemben] megfogant gyanút Ófelsége, Szentséges és Kegyelmes Urunk elé táránk, tanácsosnak ítéljük, hogy előbb bizonyosságot szerezzünk az ügyben, nehogy véletlenül egy bizonytalan és ismeretlen ügyet túlértékeljünk, és inkább csak füstje, semmint lángja legyen” — írja

12 Pauler: Wesselényi. i. m. I. 95. p.

13 A disszimulációra a korabeli magyar „világban” széles látókörrrel: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2010. A korszakra különösen: R. Várkonyi Ágnes: Princeps [ex] leone et vulpe. Szimuláció, etika és törvényesség 1660–1711. Uo., 247–286. p., az 1660-as évekre: 272–279. p. A kor ismerete a „tisztas színlelés” (dissimulatio honesta) fogalmát. Rosario Villari: Breve riflessione sulla Dissimulazione onesta di Torquato Accetto. Les Dossiers du Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l’Histoire du Littéraire, 2009. 2. sz. Online: <https://journals.openedition.org/dossiersgrihl/3673> (2020. 11. 14.).

14 Vö. Tusor: Forráskritikai megjegyzések, i.m.

15 Jankovics: A „Murányi Venus”. i. m. 405. és 413. p., valamint uo. 34. j. (Itt közölve Hajnik másolata nyomán Wesselényi levelének latin szövege, ami egyértelműen ezt tartalmazza.)

arról a prókátorról, aki 1666. április közepe óta Iványi Fekete Lászlóval és részben talán Gyöngyösi Istvánnal, a nádor „legkisebb szolgájával” együtt összekötötte a bécsi francia követ felé.¹⁶

Grémonville iratai között egyébiránt annyi támpontot találunk Wesselényi bécsi „levélküldésére”, miszerint Balassi a francia követ hozzá írt lázító leveleit küldte el Wesselényinek, melyek valóban a nádortól kerülhettek az udvarba. Az akció híre Bécsből vélhetően a Habsburg diplomácia közvetítésével jutott el Párizsba, és De Lionne államtitkár jegyzékéből értesülünk minderről. A francia „külgügyminiszter” aziránt érdeklődött Grémonville-nél, hogy tényleg írt-e ilyen leveleket, avagy Bethlen Miklós vagy másvalaki útján ígért-e pénzbeli segítséget.¹⁷ Ha hitelt adunk a De Lionne jegyzékében foglaltaknak, és a nádor valóban továbbította Bécsbe Grémonville Balassinak írt leveleit, annak valós, érthető és ésszerű magyarázatát leginkább abban lelhetjük meg, hogy ezzel próbálta a követ egyéb magyar kapcsolatait leépíteni, illetve saját magát az udvar felé biztosítani. Egyúttal újabb érvet is találhatunk amellett, hogy a francia követ miért nem bízott a nádorban. Ebbe a képbe egyébként még Széchy Mária vallomásrészlete is belefér, miszerint, hogy a nádor Grémonville Balassi ügyében esetlegesen hozzá írt levelét is az udvar tudomására hozta. De itt nem árt feltételeznünk valamilyen további kényszerítő körülményt is: például híre mehetett már a levélnek, a kamara erről is tudomást szerezhetett stb. Az viszont az eddig elmondottak alapján is teljesen világos: szó sem lehet „haragból”, netalán „árulásból” tett lépésről Wesselényi Ferenc nádor részéről. Utóbbi állításával az újabb kutatás ahelyett, hogy korrigálta volna a pozitívista képet, inkább csak elmélyítette annak téves irányát.

3. „Oszvald” és „Ferdinánd”

A pozitívista történetírás dolgozatunk címadó szereplői „Oszvaldus” és „Ferdinandus” esetében az imént bemutatottnál sokkal súlyosabb hibát vétett. A kronológia téves rekonstrukciójával ugyanis nem csupán egy esetet értelmezett félre,

16 *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m. Wesselényi titkárának bécsi küldetésére lásd Grémonville jelentéseit XIV. Lajoshoz, Bécs, 1666. június 17. és július 15. Baltharus Bogisich (ed.): *Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia (1663–1671)*. (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium 19.) (A továbbiakban: Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m.) Zagrabiae 1888. 70. p. (n. lxxxvi) és 72. p. (n. xc).

17 Párizs, 1666. október 29. De Lionne Grémonville-hez. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 78. p. (n. cii).

hanem egy nem létező, sosemvolt történelmet kreált. Olyannyira komoly Pauler Gyula tévedése, hogy az már a történelmi regényekben sem lenne megengedhető, nem hogy egy szakmonográfiában. Valós eseményeket térben és időben áthelyezni, a tényleges főszereplőket más történelmi személyekkel helyettesíteni, még a szépirodalomban, filmes forgatókönyvekben sem elfogadható. Bár tudjuk, a rendezői szabadság nevében gyakorta megesik.

Pauler, nyilvánvalóan Hajnik Imre hiányos és rossz párizsi jegyzetei, illetve a későbbi tanúvallomások zavaros kronológiája miatt szinte mindent összekever monografikus rekonstrukciójában. A nádor és a francia követ december 16-ei találkozáját, amikor is valójában Grémonville hívatta magához az őt valóban különféle elképzelésekkel bombázó Wesselényit és Zrínyit, összetéveszti azzal a 1667. november eleji alkalommal, amikor is tényleg Grémonville kereste fel a szervezkedő magyar arisztokratákat, csak éppen nem Bécsben, hanem Pottendorfban. S nem az ekkor már halott nádort, hanem Nádasdyt és Zrínyit. Tetézi tévedéseit a neves történész azzal, hogy a Wesselényi és Zrínyi által 1666. december 16-án XIV. Lajoshoz intézett levelet, melyet a követ tényleg ott helyben íratott meg a nádorral,¹⁸ behelyettesíti azzal a „*Propositiones Christianissimi regis plenipotentiario... exhibitae*” kezdetű tervezettel, mely Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc 1667. november elején papírra vetett javaslatait tartalmazza a francia diplomácia számára.¹⁹

A probléma diagnosztizálásához nincsen szükség különösebb fejtérésre, elmélyült filológiai vizsgálatokra, a kéziratos példányok tanulmányozására. A Valtazar Bogisich által 1888-ban Párizsból publikált 1667 novemberi latin forrászöveg²⁰ jól azonosíthatóan ugyanaz, mint amit Pauler Wesselényi tollára ad 1666 decemberében. A *Propositiones* nemcsak a hadászati együttműködés részleteit

18 Kiadva: Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 262–263. p. (n. cccvi) a keletkezés körülményeiről írt december 23-ai jelentés: 78–79 (n. ciii). Részletező elemzés: *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

19 *Pauler*: Wesselényi. i. m. I. 111–114. p. A szerző jegyzetben indokolja azonosítását, melyet enyhe kételkedéssel zár: „Ha ez [ti. a Propositiones] nem volna a Lajosnak küldött, tehát melyik volna az? talán lappang?” Uo., 113. 1. j. A keresett levél azonban ott volt a kezében, munkája 111. oldalán ismerteti is, csak éppen mint Zrínyinek és Wesselényinek az 1666. decemberi tárgyalásukat megelőző javaslatát Gremonville-hez. Paulernek a december 16-án XIV. Lajoshoz intézett levél Bogisich-féle kiadása után (idézve az előző jegyzetben) e tévedését (is) nyilvánvalóan fel kellett ismernie, ám recenziójában erről (szintén) mélyen hallgat. Lásd a 29. j.-ben idézendő recenzióját (és a 40. jegyzetet is), valamint a tanulmányunk utolsó bekezdésében mondottakat.

20 Kiadása: Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 265–267. p. (n. cccx).

taglalta (például a Karintiára törő 15000 magyarral Tirolon keresztül egyesülő elzászi francia csapatok), illetve kudarca esetére Rajna-menti birtokokat, kegydíjat kért Zrínyi, Nádasdy számára, hanem a francia diplomácia feladatává tette a törökök semlegességének biztosítását is.²¹ Tartalmával egyetemben az irat keletkezésének valós körülményei is rendkívüliek. A francia diplomácia kezdeményezésére, Zrínyivel és Nádasdyval konspiratív módokon megszervezett tanácskozáson (november 1. és 4.) került sor tisztázására és átadására. Grémonville vonatkozó, 1667. november 3-ai, 10-ei (e napon két ízben írt) és 17-ei részletes jelentéseiből²² az derül ki, hogy Zrínyi és Nádasdy több titkos találkozására került sor Grémonville-lel 1667. november első napjaiban.²³ És az is, hogy a *Propositiones* — a szervezkedéseknek az 1665. júniusi Vitnyédy-tervezet, az 1666. áprilisi Wesselényi-féle *Proiectum* után immár harmadik külpolitikai programirata — Zrínyi és Nádasdy e tárgyalásokon kiformált elképzeléseit és személyes garanciaköveteléseit tartalmazza XIV. Lajos számára. A szintén Bogisich által publikált jelentések tartalmazzák a *Propositiones* formálásának, csiszolásának menetét, részleteit.²⁴ Ezek azok a regényes tárgyalások, melyeket Pauler 1667 januárjára, tehát még Wesselényi életének idejére tesz!²⁵ És melyeket őutána Szekfü Gyula és még sokan mások meghangszereltek a nagyközönség számára.²⁶

Nota bene, Paulernél előbb írja meg Wesselényi 1666. december derekán Bécsben a *Propositionest*, és csak utána, 1667. januárban jönnek Zrínyi és Ná-

21 „Proinde Rex Christianissimus vel per tractatus ad certum aliquod tempus inducias, donec videlicet contra illos aperto Marte agere pro nobis possit, inibit cum Turcis, ne opprimat Hungaros, vel vero sincere deteget nobis, qua via et modo nos sublevare velit a iugo Turcico, nisi enim Hungari ab impositione Turicaca securi reddantur, nihil omnino praestare valebunt.” Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 266. p. Magyar változatát fordításunkban lásd alább, a Függelékben.

22 Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv).

23 Pauler Gyula ezt kizártnak tartotta, lásd *Pauler: Wesselényi*. i. m. I. 119. p. 1. j. utolsó sorai („Roppant zavart okozott...”).

24 Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv). A jelentések szerint két alkalommal találkoztak, november 1-jén egy erdőben (ahol viszont már korábban is, jegyzi meg Grémonville), illetve november 4. utáni napokban, amikor vadászat ürügyén Grémonville kereste fel Nádasdyékat, és éjjel után 2 óráig tárgyalt velük. – A korábbi találkozó az erdőben az lehet, amit Pauler monográfiája I. 146–147. oldalain említ, viszont ez nem mehetett végbe 1667. májusában, amint Pauler állítja, hiszen ekkor Grémonville épp azt jelenti Párizsba, hogy Frangepán Katalin betegsége miatt nem tudott találkozni Zrínyivel és Nádasdyval, noha utóbbi ezt kifejezetten kérte. Grémonville XIV. Lajoshoz. Bécs, 1667. május 25. 91 (n. cxvii).

25 *Pauler: Wesselényi*. i. m. I. 118–119. p.

26 *Szekfü: A XVII. század* i. m. 173. p.

dasdy kalandos tárgyalásai Grémonville-lel... Nemcsak e félredatálás mutatja — e találkozók a valóságban 1667 novemberében mentek végbe —, mennyire rossz minőségű forráskivonatokkal dolgozott az Országos Levéltár leendő megalapítója és első igazgatója. Hanem az is, hogy Grémonville jelentései, melyek részletesen ismertetik e regényes megbeszéléseket, számos egyező adatát, információját, részletét közlik az interaktívan formált *Propositiones*nak, ennek ellenére mégsem sikerült a vonatkozó 1667. novemberi *dépêche*-k és a bennük ismertetett tervezet közötti összefüggés megállapítása. A datálásban Paulernek voltak ugyan kétségei, melyeket monográfiája jegyzetében nem mulasztott el megemlíteni: „Roppant zavart okozott „Majláth-Geschichte des Öst. Kaiserstaates” című művében, ki után többi írónk, magam is indultam, az által, hogy Zrínyi és Nádasdynak háromszori találkozását egy időre, Wesselényi halála után, 1667. nyara vagy őszére helyezi” — írta.²⁷ Pauler ezt az időpontot Lubomirski halálának dátumára hivatkozva veti el, ami valóban 1667. január 31-én következett be.²⁸ A pozitivistá történéssz azonban számunkra már átláthatatlan módon keveri össze a forrásokat és jut negatív eredményre, hiszen a *Propositiones*ben és a hozzá kapcsolódó diplomáciai iratokban egy szó nincs már Lubomirskiról.

Tanulmányunk e helyén keressük a választ arra a már–már teljesen elképesztő eljárásra, hogy Pauler 1890-ben, amikor is Bogisich kiadványát behatóan ismertette a *Századok*ban, egyáltalán nem reflektált e kapitális félreértelmezésére. Nem végezte el hibája korrekcióját, jöllehet a *Propositiones* és a hozzá kapcsolódó diplomáciai levelezés kiadása nem került a figyelmét. Bogisich egyik téves azonosítását és datálását — aki jókora bakot löve éppen a *Propositioness*el hozta kapcsolatba a megelőző magyar tervezetet, a már többször említett *Proiectumot* — ugyanis magabiztosan kijavítja.²⁹ Emellett összefoglalóan ismerteti mindazt, ami újat meglátása szerint a délszláv történéssz kiadványa hozzátett az ő elbeszélésehez, mindenekelőtt Zrínyi Miklós és Lippay primás vonatkozásában. Korábbi, nyilvánvalóan felismert szarvashibáit azonban mégsem javította ki Pauler! Ezzel az eljárásával voltaképpen kanonizálta azt a historiográfiai alapot, melyre a jövő-

27 *Pauler*: Wesselényi. i. m. I. 119. p. 1. j.

28 Jerzy Sebastian Lubomirsky halálát ugyan számos, online elérhető közkeletű illetve nevesebb lexikon is 1667. december 31-ére hozza, ám ennek pontos dátuma 1667. január 31., Pauler hivatkozása tehát helyes. Vö. <https://0/jerzy-sebastian-lubomirski-hetman-wiesz> valamint De Lionne államtitkár jegyzékét, Párizs, 1667. február 25. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 87 (n. cxv).

29 *Pauler Gyula*: [Recenzió.] *Századok* 24. (1890) 347–353. p., 350. p. (A továbbiakban: *Pauler*: [Recenzió.] i. m.)

ben a XIX–XX. század magyar történetírása épített. Leszámítva egyedül Acsády Ignácot, aki szemlátomást Bogisich kiadványa alapján halad elbeszélésben, de nem bonyolódik vitába Pauler közléseivel.³⁰ Maga a *Propositiones* pedig kizárólag Jean Bérenger narratívájában tűnik fel már főbb ismérveit tekintve helyes történeti kontextusban. A francia történész ugyanakkor csupán annak bevezetője alapján, konjekturálisan datálja 1667 őszére az iratot, a hozzá kapcsolódó és a pontos genezisztörténetet bemutató jelentéseket nem említi.³¹ Pauler kapitális félreértelmezésére pedig nem reflektál. Igaz, ez neki talán nem is lett volna feladata. Nem úgy, mint Benczédinek, aki azonban a szervezkedés francia kapcsolatainak ismertetésekor alaptanulmányában el sem jut 1667 őszéig, és szemlátomást hol Bérenger, hol pedig Pauler narratívájából szemezgetett munkája során.³² Az pedig már–már kuriózumként említhető, hogy a Thököly-korszak jeles kutatója, Köpeczi Béla minden különösebb indoklás nélkül huszárosan Zrínyi Péter 1666. (!) szeptember 9-ei javaslatának tartja az iratot, melyet négy sorban röviden ismertet is.³³

Nem tartjuk feladatunknak Grémonville 1667. november eleji, egyébiránt hihetetlenül izgalmas és részletes jelentéseinek beható vizsgálatát. Pedig nyilvánvalóan még inkább kontrasztálják azt az éles különbséget, ami az 1664–1666 között folytatott, Lippay/Szelepchény–Wesselényi-féle rendi külpolitikát, illetve Zrínyi–Nádasdy-féle diplomáciai lépéseit jellemezték (hogy a murányi kör: a nádori özvegy Széchy Mária, Lessenyei Nagy Ferenc és társaik Wesselényi halálát követő tervezéseit már ne is említsük). Az eltéréseket a Wesselényi-

30 Vö. *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). Magyarország története VII. (Szerk. Szilágyi Sándor.) Bp., 1898. 3/II: 'A nemzeti mozgalom Wesselényi Ferenc haláláig' <https://mek.oszk.hu/00800/00893/html/>.

31 És nem a latin szöveget, hanem a korabeli francia fordítást használta. Vö. *Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 286–288. p., különösen 45. j. A francia változat: Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris), Correspondance politique, Hongrie, vol. 2, 108r–112v. (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Mikrofilmtár, 40033 d.)

32 *Benczédi*: A Wesselényi-féle összeesküvés. i. m. 597–602. p., Vö. *Benczédi*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció. i. m. 18. p. is.

33 A párizsi lelőhelyről az egykorú francia fordítást idézi (Propositions faites au chevalier de Grémonville). *Köpeczi Béla*: A Thököly-felkelés és a külföldi szövetség. (A továbbiakban: *Köpeczi*: A Thököly-felkelés és kora. i. m.) 89–102. p. 6. j. In: A Thököly-felkelés és kora. (Szerk. Benczédi László.) Bp., 1983. – Pontos oka e légből kapott datálásnak nem tudható, talán XIV. Lajos 1666. szeptember 10-ei jegyzékét értelmezhetette félre Köpeczi. Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 75–76 (n. xcviij).

féle *Proiectum* és *Propositiones* tartalmának összevetése is világosan mutatja.³⁴ Utóbbi szövegét hiába alakították interaktívan, és végeztetett rajta többszöri módosítást Grémonville, azonnali aláírásától a Párizsból kapott teljhatalmú felhatalmazása ellenére elzárkózott. Hiába kérte, követelte ezt újra meg újra a két magyar főúr, „Osvaldus” és „Ferdinandus”.

Igen, míg Grémonville titkosított jelentéseiben végig Zrínyi és Nádasdy szerepel tárgyalófélként, a *Propositiones*ben a két konspiráló főúr eme két fedőnéven tűnik fel.³⁵ Előljáróban még az is kiderül a dokumentumból, hogy az immáron harmadik éve szervezkedő „Osvaldus” mintegy egy éve nyerte meg az ügynek „Ferdinandus”-t, s hogy Grémonville hívó levelére „Osvaldus” a Tengeremellékről, „Ferdinandus” „felső-magyarországi” útjáról sietett Bécsbe. A közleményünk címében feltett kérdésre tehát nyilvánvaló a válasz: „Osvaldus” = Zrínyi Péter az összeesküvés történetében, aki valóban 1664 őszén kezdte meg érintkezéseit Grémonville-l. „Ferdinandus” pedig = Nádasdy Ferenc, akit a horvát bán valóban jó egy évvel korábban, 1666 nyarán „szervezett be”.³⁶ A vezetők fedőneveinek téves azonosítása mindennél jobban szimbolizálja azt a tökéletes zavart, ami az összeesküvést feltáró historiográfiát jellemzi. „Osvaldus” nem lehetett Wesselényi nádor, miként Pauler állította. Ezt egyébként már saját citátumából is kikövetkeztethette volna, hiszen amikor arról ír — téves kronológiai helyiértékeken ismertetve a *Propositionest* —, miszerint „*Osvald Ferdinandot* s az ország legnagyobb részét a [francia] szövetségnek megnyerte...”³⁷ akkor rájöhethetett volna, hogy valami hibádzik azonosításában. Könyvében ugyanis helyesen mutatja be, hogy a francia szövetség szorgalmazója Zrínyi Péter volt,³⁸ nem pedig Wesselényi, „őszerte „Osvald”.

34 A *Proiectum* fordítását lásd: Tusor: Forráskritikai megjegyzések. i.m. a *Propositiones*éra vö. fentebb, 21. j.

35 Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliiii–cxliv). Kérésüknek viszont, hogy a számára plenipotentiát biztosító királyi meghatalmazást franciáról latinra fordíttassa, kénytelen-kelletlen eleget tett. Uo., 102.

36 Nádasdy 1666. június–júliusi csatlakozására a szervezkedéshez: *Benczédi*: A Wesselényi-féle összeesküvés. 615. p. – Itineráriuma szerint a gróf tartózkodási helyei ekkor: október 4–8. között Csejte 12–15. között trencsényi fürdők 19–20. között megint Csejte, október 24-én Pozsony november 1-jén: Pottendorf. *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc politikus pályaképe. Bp., 2005. (ELTE, Ph. D. disszertáció.), 232–233. p. Megjegyzendő, hogy a forrásban „ex superiori Hungaria” szerepel, ami arra utal, hogy a Dunántúlról nézve a „Felső-Magyarországot” tulajdonképpen a XIX–XX. századi „Felvidék” értelemben használták.

37 Az idézetet részletesebb lásd fentebb a 8. j.-nél.

38 Pauler: Wesselényi. i. m. I., 86. p és skk.

Honnan jött Pauler tévedése, nem tudjuk. Jegyzetében Széchy Mária és Iványi Fekete későbbi vallomásaira hivatkozik, ezekben azonban nem található efféle utalás.³⁹ Annak sincsen semmi nyoma, hogy bármilyen megegyezés lett volna a főurak és Grémonville között a fedőnevek használatáról. Továbbá annak sem, hogy akár Zrínyi, akár Nádasdy a *Propositiones*-en, valamint a kiegészítésképpen hozzáfűzött költségterven (*Informatio brevis expensarum*)⁴⁰ kívül bármikor máskor használta volna e fedőneveket, akár a követtel, akár másokkal folytatott levelezésben.⁴¹ Úgy tűnik tehát, hogy „Oszvald” és „Ferdinánd” alakja csupán az 1667 őszi, a horvát bán, az országbíró és XIV. Lajos bécsi rezidense között folyó regényes tárgyalások időszakában kelt életre a magyar történelemben.⁴²

39 Pauler: Wesselényi. i. m. I., 87. p. Jankovics: A „Murányi Venus” i. m. 410–417. p. (Vö. már korábban, 5. j.)

40 A *Propositiones* végsőnek szánt szövegváltozata után a francia rezidensnek megküldött *Informatio brevis expensarum* kiadva: Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 264–265 (n. cccix). – Az *Informatió*t külön is idézi recenziójában Pauler: [Recenzió.] i. m. 348. p.: „Mert a magyar urak a mi ez alkudozásoknak szintén egyik antipathikus vonása — folyvást pénzt kértek, csak-hogy ez a visszatartó vonás is mindinkább enyhül a jelen kiadvány által, melyben p. o. van Zrínyi és Nádasdynak egy részletezése 1667-ből, hogy mire kell a pénz? (264. 1.) és meg kell vallani, hogy elég czél és elég szükséglet volt, a melyre a francia pénzt fordítaniok lehetett” — írja Pauler, aki a jelek szerint tehát alaposan forgatta a Zágrábban megjelent kiadványt. Vö. 19. 29. j. és alább a tanulmány utolsó bekezdését.

41 A két fedőnév sem Nádasdy 1667. november 6-ai, az *Informatio*-t továbbított levelében, sem Zrínyi ekkortájt a követhet intézett soraiban nem tűnik fel. Ezek ugyanakkor más, azonosításra alkalmas részt sem tartalmaznak. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 263–264 (n. cccvii és cviii). Ugyanígy a követ vonatkozó, a *Propositiones* keletkezését, számos tartalmi elemét ismerető jelentései végig saját nevén emlegetik Zrínyit és Nádasdyt. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv). Arról sem lehet tehát szó, hogy a *Propositiones* és az *Informatio* titkosítása során a Párizsba útnak induló iratban neveiket egy esetleges intercettálás esetére helyettesítették a kódolás mellett további biztosítékkal fedőnevekkel.

42 Grémonville előző jegyzetben is idézett jelentéseiben olvashatunk arról, hogy a magyar javaslatok az ő kérésére többször módosításra kerültek. Úgy tűnik, hogy a két fedőnév leginkább a célt szolgálta, hogy a követ számára titkosítás nélkül küldött *Propositiones* (és annak korábbi változatai), valamint az *Informatio* a Pottendorf–Bécs útvonalon netalán illetéktelen kezekbe jutva bizonyos védelemmel legyenek ellátva. Mint a jelentésekből kiderül, és említettük is, Grémonville végül nem volt hajlandó a javaslatok aláírására, és úgy véljük, a 7. pont utáni zárórészben található állítás ellenére („dum hos tractatus subscripserimus”) erre Zrínyi és Nádasdy részéről sem került sor. Párizsba végül a véglegesnek szánt, de még a fedőneveket tartalmazó „munkaszöveg” kerülhetett elküldésre, szám és betűjegyekkel kódolva. Úgy tűnik továbbá, hogy a fedőnevek alkalmazását a magyarok szorgalmazták, akik a követtől azt is kérték — egyébként hiába —, hogy jelentéseiben ne emlegesse őket saját nevükön: „Les Hongrois, c’est ainsy que j’appelleray doresnavant les Comtes Nadasti et Serin, qui ont desiré de moy

4. Kitekintés, értékelés(ek)

Az 1667 novemberében a Zrínyi–Nádasdy-féle *Propositiones* végén 40 napon belül kért reakció⁴³ elmaradása a három éven keresztül folyó szervezkedés elképzeléseit összegző tervezetre, a követ kitérő válaszai,⁴⁴ az 1668. május 6-ai aacheni spanyol–francia békekötés, majd Grémonville 1668. szeptemberi kategorikus elutasítása végleg pontot kellett volna⁴⁵ tennie a magyar rendi Habsburg-ellenes törekvésekre. Azzal ugyan nem jöhettek tisztába, hogy csupán tartalékkártya voltak a francia diplomácia kezében. Grémonville 1667 őszére felélénkült tárgyalási készségét kizárólag az indokolta, hogy amennyiben nem sikerülnek a devolúciós hadjárat elakadása, s a formálódó angol–holland–spanyol szövetség árnyékában az I. Lipóttal párhuzamosan kezdeményezett titkos megbeszélések, és Lipót belép spanyol oldalon a háborúba, destabilizálja hátszágát. A tárgyalások azonban jól haladtak, 1668. január 19-én a császár és XIV. Lajos átmenetileg megegyeztek a spanyol örökség elméleti felosztásáról II. Károly esetleges örökös nélküli elhunytá esetére.⁴⁶

A titkos egyezség azt is mutatja, hogy a francia diplomácia Lipót házasságkötése és felesége szinte folyamatos terhességei nyomán voltaképpen nem számolt kettős örökösödési helyzettel, a spanyol és osztrák ág egyidejű kihalásával, és meghatározóan az elsőre koncentrált. A dupla trónörökösödési szituáció lehetőségének opciója kezdetben a rendi szervezkedés legális vetületének keretétől szol-

que je ne les mentionasse point autrement dans mes depesches que le premier sous le nom de l'ainé et le second du cadet, m'envoyèrent le 4 du courant leurs propositions par escrit, mais je les trouvay bien differentes de la maniere dont nous estions convenus”. Grémonville 1667. november 10-i jelentése Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 104.

43 A 40 napos határidő Nádasdy 1667. november 6-ai, imént idézett levelében szerepel.

44 Kitérő válaszok sorára 1667. decembertől lásd a Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 107. p és skk.

45 „Je luy dis nettement qu' il ne devoit pas seulement songer à esperer de Vostre Majesté la moindre assistance, mai un abandonnement pour tousjours...”. Grémonville jelentése, 1668. szeptember 13. Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 115–116 (n. clxii) Az elutasító mondatot magyar fordításban hozó Bérenger szerint szeptember 19. *Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 287. p. 49. j.

46 A titkos egyezség megkötésének történetét megírta: *Jean Bérenger*: Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur, le traité de partage secret de la succession d'Espagne du 19 janvier 1668. In: *Revue d'Histoire Diplomatique*. 89 (1965) 4. sz. 291–314. p. újabb kiadása: *Guerres et paix*, 221–236. Lásd még *Benczédi László*: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. In: *Századok*, 109. (1975) 509–550, 526–527. p.

gált, legalábbis az egyházi rend számára mindenképpen.⁴⁷ Az aacheni szerződés azonban elgondolkodtathatta volna őket Franciaország aktuális lehetőségeit illetően, hiszen XIV. Lajos a császári beavatkozás nélkül is visszakozni volt kénytelen.⁴⁸ Szekfü Gyula megfogalmazásában: „Ezzel az összeesküvés be is fejeződhetett volna, hiszen sem a francia, sem a török viszonylatban nem ért el célt... Zrínyi Miklós, Lippay és Wesselényi, ha eddig mennek, bizonyára abbahagyták volna, belátva törekvéseik sikertelenségét.”⁴⁹ Nádasdy talán belátta mindezt, hiszen 1668-ban már voltaképpen passzív maradt.⁵⁰ Zrínyi azonban továbbra sem, 1669-ben Eperjesről írt s küldött követet a francia királyhoz vejével, I. Rákóczy Ferencsel és Barkóczy Istvánnal, bár e téren talán a mindig is meglévő magán-egyezkedését folytatta Párizssal.⁵¹

Miként a Szekfü-idézet is mutatja: a magyarok csupán „tartalékkártya” voltak a francia külpolitika kezében. Ezt az összeesküvés alapirodalma, illetve az összefoglaló munkák is világosan látták, és nálunknál sokkal szemléletesebben bemutatták.⁵² Az viszont, hogy ennek a kártyajátéknak, illetve játékoknak mi volt a tényleges, számos tanulságot mutató menete, ki melyik játékos volt benne, to-

47 A Lipót esetleges halála esetén beálló trónöröklési szituációval kapcsolatos elképzeléseket lásd Giulio Spinola nuncius 1665. november 28-ai szenzációs jelentését: Archivio Apostolico Vaticano, Segreteria di Stato, Germania, vol. 175, fol. 636r–638v. Kiadása, fordítása és elemzése: *Tusor Péter*: „Et a pensare al successore in caso”. Szelepchény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke). Levéltári Közlemények, 2021. S. a.

48 A devolúciós háborút, a lezáró aacheni békét és az európai nemzetközi helyzet trendjeit a rendi szervezkedés alapirodalma behatóan ismerteti. Vö. fentebb, 4. j. A korszak nemzetközi irodalmának kiterjedt könyvészetére: *William Young*: Europe in the Age of Louis XIV (1661–1715). International Politics and Warfare in the late Middle Ages and Early Modern Europe. VI: A Bibliography of Diplomatic and Military Studies, Chapter 6. (<https://internationalhistory.files.wordpress.com/2013/01/chapter-63.pdf>) valamint az előzményekre is kiterjedő válogatott könyvészettel: *David Onnekink*: Treaty of Nijmegen (1678–79). Encyclopedia of Diplomacy I–IV. (ed. by Gordon Martel), Hoboken (New Jersey) 2018. ord. alph./cron.

49 *Szekfü*: A XVII. század i. m. 174–175. p.

50 Talán már 1667 decemberében lehetett némi információja a francia–császári titkos egyezség előkészületeiről: „Insinuatum est mihi tuum principale esse in terminis compositionis: si id verum sit, quid amici sperare possunt?” – kérdezte rövid levélben Gremoville-től. Annak 1667. december 8-ai jelentése: Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 107 (n. cxlv).

51 Vö. *Pauler*: Wesselényi. i. m. I. 234–235. p. Az 1669. április 25-ei levele XIV. Lajoshoz I. Rákóczi Ferencsel és Barkóczy Istvánnal együtt, illetve követutasításuk kiadva: Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 270–271 (n. cccxii–xiii). Zrínyi „szerepeinek” legjobb összefoglalása: *Benczédi*: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés. i. m.) 524–526. p.

52 Akár Szekfü az idézett helyen, talán ő a legszemléletesebben vagy Benczédi, Bérenger stb. idézett munkáiban. Lásd az összeesküvés válogatott alapirodalmát, fentebb, 4. j.

vábbá az, hogy mi is volt például Wesselényi tényleges szerepe a róla elnevezett összeesküvésben,⁵³ mindezidáig nem volt kellően tisztázott.

A negyedfél évszázada megácsolt bécsújhelyi, bécsi vesztőhelyig nem kísérik el a *Magnatenverschwörung* résztvevőit. Helyette megfogalmazzuk a jelen vizsgálat során szerzett tapasztalatainkat. Vagyis azt, hogy a Wesselényi Ferenc nádor halálával az 1664-et követően kibontakozó rendi szervezkedés történetében bekövetkező cezúra élességét szemléletesen bizonyítja, miszerint az újabb francia szövetségkötési tervzet: az úgynevezett *Propositiones* semmilyen formában nem köthető Wesselényi Ferenc nádorhoz, miként a kidolgozásához kapcsolódó, Grémonville-lel (fogadóban, erdőben, a pottendorfi várban) folytatott regényes tárgyalások sem. A konkrét francia–magyar hadászati együttműködés részleteinek taglalása (például a Karintiára törő 15000 magyarral Tirolon keresztül egyesülő elzászi francia csapatok), illetve kudarc esetére Rajna-menti birtokok, kegydíj kérése, fiaik túsul adása: mind–mind Zrínyi Péterhez és Nádasdy Ferenchez fűződik. A *Propositiones* 1667 novemberében keletkezett, szövegét a bán és az országbíró többször módosította a Grémonville-lel folytatott, 1667. november elejei sorozatos találkozók során. Utóbbiakat Pauler tévesen tette 1667. január elejére. Kapitális hibát ejtve összekeverte a *Propositionest* a Wesselényi által valóban a francia követ ösztönzésére, bécsi tárgyalásuk alkalmával XIV. Lajoshoz írt, de Zrínyi Péterrel közösen jegyzett 1666. december 16-ai levéllel. A *Propositiones*ben megjelenő fedőnevek megfejtése: Osvaldus = Zrínyi; Ferdinandus = Nádasdy. Mindez Pauler Gyula olvasatában Osvaldus = Wesselényi; Ferdinandus = Zrínyi volt. Egy összeesküvés vezetőinek téves dekódolása mindennél kifejezőbbben szimbolizálják a pozitivistá történetírás módszertani hiányosságait.

A vatikáni kutatások felől közelítve nem vállalkozhattunk és nem vállalkozhatunk az 1664-ben kibontakozó rendi szervezkedés modern és módszeres feldolgozására. Részleges dekonstrukciónk majd rekonstrukciónk viszont azt mutatja: a *Magnatenverschörung* módszeres és modern feltárása a magyar tudományosság fontos feladata. Ez négy tanulmányt felölelő vizsgálatunk programadó végkövetkeztetése.⁵⁴ A mienknél jóval kiterjedtebb kutatás elvégzésére a Nádasdy, Zrínyi, Frangepán és Bónis kivégzésének 350. évfordulója remélhetőleg kellő ösztönzést ad majd. Az alapkutatói hiányosságok a jelek

53 Vö. ehhez *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m. eredményeit is.

54 A jelen írás előzményéül szolgáló három tanulmány adatai fentebb, 1–3. j.

szerint ugyanis jóval súlyosabbak azoknál az érveknél, melyek alapján már R. Várkonyi Ágnes is sürgette a „Wesselényi-szervezkedés forrásaink rendszeres feltárását”-t és „közreadását”-t.⁵⁵ Tudniillik a már feltárt és kiadott források kielégítő hasznosítására sem került sor eddig. Elvégzett kutatásunk ezt bizonyítja. Mi több, nemcsak a francia és latin nyelvű diplomáciai iratok esetében nem történt meg a kellő mélységű feldolgozás a historiográfia narratíváiban, hanem a kivonatosan magyarul publikált páрмаi követjelentések viszonylatában sem. Utóbbiakból tudniillik világosan kiderül, hogy bécsi udvar 1669-ben és 1670 elején nem nemtörődömségből, figyelmetlenségből nem lépett fel a szervezkedés ellen, melyről egyre több és megbízhatóbb értesülése volt, miként ezt idáig szinte minden történész egybehangzóan állította.⁵⁶ Hanem bizonyíthatóan amiatt, mert a ratifikált és megerősített vasvári béke ellenére sokáig a törökök beavatkozásától tartott! Erre a félelemre a hódoltsági pasák magatartása kellő alapot adott.⁵⁷

Egyértelmű: gyakorlatilag az alapoktól kezdve el kell végezni a fennmaradt források szövegeinek újra feltárását és textológiai és filológiai elemzését, e nélkül bármilyen kutatás csupán gombokat varrogat egy nem létező, pontosabban létező, de nem ismert kabáthoz. És nyilván nem csak az 1660–1670-es évek történetének viszonylatában.

Forráskritikai észrevételeink, mind itt, mind megelőző tanulmányunkban leginkább Pauler kutatásaira irányultak és plasztikusabbá teszik monográfiája „több módszerbeli és ténybeli hiányosságát”, melyet a modernkori kutatás már észrevé-

55 Összegző és értékelő nagyívű tanulmányának zárómondatában: R. Várkonyi: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez. i. m. 459. p. Lásd e tanulmány alább idézendő helyeit is.

56 Lásd ismét a 4. j.-ben idézett alapirodatalmat.

57 Giovanni Chiaromanni október–decemberi jelentései szerint Montecuccolit erősen aggasztotta Győr rossz állapota a kállói magyar őrség a váradi pasával tárgyalt az átállásról, továbbá „több magyar tárgyalásokat kezdett az udvarral a felségsértési vád alóli fölmentetésük miatt, és császári miniszterek tanácsalanoak voltak, mivel féltek, hogy a felső-magyarországi vármegyék átállanak a törökökhöz”. Melynek törökök általi elfogadása reális opciónak tűnt. 1670. január elején tudniillik a következőket jelentette Chiaromanni: „az esztergomi érsek futár által tudatja az udvarral, hogy a török újból föl hívta a bányavárosokat s a Vágón inneni falvakat Pozsonyig, hogy hódoljanak meg. Félt, hogy császári segély hiányában meg fognak hódolni. Felső-Magyarországban is a törökök nagyban fáradoznak azon, hogy a magyarokat zsarolásokkal vagy szép ígéretekkel meghódoltsassák”. Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 3. füz., A XVII. századból származó oklevelek kivonatai. Bp., 1901. 260. p. n. 1629., 1630. 260–261. p. n. 1632. és 265 p. n. 1651. Ugyancsak Chiaromannitól tudjuk, hogy bár a Porta megtagadta a támogatást Zrínyitől, az egri pasa még 1670. decemberben is ellenállásra biztatta a magyarokat. Uo., 296. p. n. 1806.

telezett.⁵⁸ Paulernek e hibákon túlmutató, téves rekonstrukciói legfontosabb okául azt láttuk és látjuk, hogy a francia követjelentések esetében nem jutott hozzá az eredeti forrásokhoz, és töredékes másolatokból, kivonatokból volt kénytelen dolgozni.⁵⁹ A kép teljessége érdekében ugyanakkor feltétlenül meg kell jegyezni, hogy ezzel korántsem áll egyedül a korábbi századok homályában elsőként módszeresen eligazodni akaró pozitívista történétírók sorában. Sőt, akár még Szilágyi Sándor, Fraknoi Vilmos monográfiáihoz képest is művének szerkezete és nyelvezete, a bécsi udvar és szereplőinek bemutatása, a bel- és külpolitikai viszonyok bemutatása, történeti jellembrázolásai professzionálisnak mondhatók. Ahogy tapasztaltuk, a bécsi és hazai források, melyeket közvetlenül tanulmányozhatott, sokkal szilárdabb alapot jelentett elemzése számára. Egyedül a Rottal-anyag, illetve az egri káptalan által felvett tanúvallomások hiányoznak fájóan munkájából. Ezeket később Benczédi László pótolta.⁶⁰

A vizsgálataink során korrigált és komplementált Pauler Gyula az itt elősoroltaknál kiterjedtebb szakmai erőnyeit R. Várkonyi Ágnes vette számba. Aláhúzta, hogy Pauler narratívájának sikerült kiemelkednie a korszak nemzeti romantikus szemléletéből, s azt is, hogy hatása ugyanakkor nem lett általános. Egy kérdést azonban igazából nem tudott megválaszolni. Jelesül azt, hogy Pauler, aki „szinte naprakészen követte a horvát, francia, a német és az osztrák tudományosság teljesítményeit”, a témában, „miért nem adta ki a rendkívüli kutatói teljesítménnyel összegyűjtött anyagát”? Nos, mi megkockáztatjuk a választ. A történész, aki még 1897-ben is élesen utasította vissza és már-már gúnyosan korrigálta a monográfiáját ért legkisebb kritikát,⁶¹ Bogisich forráskiadványa megjelenése nyomán legkésőbb 1890-re, recenziója megírása idejére nyilvánvalóan tisztába jött alap-

58 Leginkább: *Bene Sándor*: Hóhérok teátruma. A Wesselényi-mozgalom perei és a hazai recepció kezdetei. In: Siralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról. Szerk.: Bajáki Rita – Hargittay Emil. Piliscsaba, 1997. 32–85. p. és *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. Debrecen, 1995. 154. p. Vö. *R. Várkonyi*: A Wesselényi-szervezkedés i. m. 438–440. p. (főként 439. p., 60. j.).

59 Vö. korábban, 10. j. Bogisich látta az eredetiekét, a Wesselényi-féle Proiectumot mégis katasztrofálisan félrekezelte. Vö. *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

60 Gyakran idézett munkái mellett lásd leginkább kandidátusi értekezését: *Benczédi*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés, i. m. A Rottal-anyagra már Pauler Gyula felhívta a figyelmet: *Pauler*: [Recenzió.] i. m. 352–353. p. Arra, hogy utólag miért nem aknázza ki ezt az anyagot (sem), tanulmányunk következő, záró bekezdése ad magyarázatot.

61 Vö. *Pauler Gyula*: Nyílt levél. Századok, 31. (1897) 314–316. p.

vető tévedéseivel.⁶² Ezekhez azonban kognitív disszonanciával viszonyult. Hibái önkéntes beismerése a korabeli tudományos élet — politikai erővonalak mentén is — kiélezett viszonyai közepette jószérével szakmai öngyilkossággal ért volna fel, és egész addigi életművét lerombolta volna. Mintegy 130 év után elvégezve ezt a feladatot, pontosabban annak egy részét, és történelmi optikával nézni történelmi teljesítményét, erről azonban szó sincs. Pauler életműve nem csekély hibái ellenére is maradandó.

FÜGGELÉK

„Propositiones” — Nádasdy Ferenc és Zrínyi Péter előterjesztései a bécsi francia rezidensnek

Pottendorf/Bécs, 1667. október vége/november eleje

A legkeresztényebb király teljhatalmú követének, Grémonville úrnak
bemutatott javaslatok⁶³

Már a harmadik évforduló telt el azóta, hogy Oswaldus, látva a hazának s szabadságainak a jelen zavaros kormányzat miatt nyilvánvalóan fenyegető romlását, magyar nemzete segítségére kívánt sietni, és a győzhetetlen legkeresztényebb királyhoz folyamodott annak hűséges minisztere, a Bécsben időző Grémonville úr révén, aki által attól kezdve mostanáig csupán reménnyel, jó szavakkal lett lelkesítve, s bizony semmi tényleges eredményre nem jutott. Jóllehet a mondott Oswaldus sok munkával, fáradozással és költséggel állandó veszélynek kitéve az összes országlakost csatlakozásra készítette szándékához, sőt Ferdinandust is mintegy egy esztendő leforgásával ezelőtt biztosan rávette terve támogatására.

Megkapva tehát a nevezett Grémonville úr jelen hó 6-án kelt levelét, úgy Ferdinandus, mint Oswaldus, kiknek érkezését levelében komolyan kérte, hátra-

62 Pauler: [Recenzió.] i. m.347–353. p. arra, hogy fel kellett ismernie tévedéseit, lásd fentebb 29 és 40. j.

63 Az eredetileg latin szöveg nyomtatott kiadására lásd fentebb, 20. j. A kiadás az egyetlen fennmaradt forrás alapján készült: Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris), Correspondance politique, Hongrie, vol. 2, Fol. 120r–124v (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár, 40 033 d.) (Grémonville Párizsba küldött titkosírási másolata és feloldása).

hagyva minden egyéb dolgukat — Ferdinandus Felső-Magyarországról, Osvaldus pedig a tenger melléki részekről — Grémonville úr óhajtásaira útra keltek hozzá. Biztosak voltak abban, hogy Grémonville úrnak nem csupán az ő meghallgatásukra van teljeskörű felhatalmazása, hanem arra is, hogy velük mindenféleképpen egyezsége jusson.

Ami pedig továbbá a mi javaslatainkat illet, azokat korábban néhány alkalommal három pontban nyilvánítottuk ki:⁶⁴

1. A legádázabb ellenség törökök torkában lévén, amíg tőlük megszabadulunk, milyen biztonságot tud ígérni a legkeresztényebb király velük szemben?

2. Hogy a magyarok szabadságát, melyet a mostani kormányzat megszüntetett, régi sértetlen állapotába visszaállítsa.

3. Hogy Magyarország elfoglalt határait az ellenségtől visszaszerezze és helyreállítsa.

Mindezeket elnyerve mi is ajánlottuk annak valóra váltását, hogy az összes keresztény fejedelem előtt Franciaország királyainak vére vetessen tekintetbe, és senki más, csakis aki ebből a vérből származik, választassék a szokott feltételekkel, az ország ősi rendelkezései és szabadságai szerint Magyarország királyává.

Mindeközben jóllehet napról napra növekszik a magyarok igája, mégsem sikerült oly sok instanciára sem Grémonville úrtól bármiféle, óhajtott választ nyerni. Felső-Magyarország vármegyéi mintegy reményt veszelve és a legkeresztényebb királytól magukat elhagyatottként érezve s látva, hogy a legkeresztényebb király az elhúzódság felé tartó háborúba bonyolódott, illetve hogy innen való nagy távolsága okán sem a törökök ellen nem képes háborút indítani, sem őfelsége serege nem tud elég gyorsan szomszédságunkba sietni az Ausztriai Ház ellen, az erdélyiekkel együtt a törökökhöz folyamodtak. Ezen az úton akarják a szerencsét megkísérteni, és őket számosan utánozni szándékoznak. Utóbbiakat mi őfelsége⁶⁵ legutolsó határozatára hivatkozva az ilyesfajta gondolatokból eltántorítani iparkodtunk. Tudván-tudjuk, hogy ha egyszer a magyarok a törökökhöz csatlakoznak, egykönnyen nem szabadulnak tőlük, és igen kell félni attól, hogy egyesült erővel háborút viselve nagy előre haladásokat tennének. S bizony, ha Magyarország határaitól [kiindulva] a törökök megszállják a szomszédos provinciákat, azokból könnyűszerrel tovább terjeszkedhetnek.

64 A forrás itt átmenetileg átvált T/1. személybe, de az alany továbbra is Osvald (Zrínyi) és Ferdinánd (Nádasdy).

65 Tudniillik XIV. Lajos.

Ferdinandus és Osvaldus mindig elborzadt attól, hogy magukat a törökökhöz kössék, és mindezidáig semmiféle tárgyalásba nem bocsátkoztak sem velük, sem másokkal, akik hasonló dolgokat mozgatnak. Azon fogadásukhoz kötötték inkább magukat, hogy a legkeresztényebb király segítő hatalmával szülessék ismét újra a haza üdvé. Mi több, erősen remélik annak bekövetkeztét, hogy ha a segítséget látják, a többiek is örömet visszakoznak a törököktől. Ennélfogva a legkeresztényebb király akár tárgyalások által valamely bizonyos időre jusson fegyverszünetre az oszmánokkal — addig tudniillik, ameddig nem tud ellenük nyíltan hadra kelni értünk —, nehogy azok a magyarokra törjenek; akár pedig őszintén tárja fel előttünk, milyen úton és módon akar bennünket kiszabadítani a török iga alól. Ha ugyanis a magyarok nem lesznek biztonságban a török beavatkozástól, semmikképpen nem áll módjukban bármit is véghezvinni. Ellenkezőleg viszont, biztonságban lévén az oszmánok felől, ha az Ausztriai Ház ellen Magyarországon fegyverre kell majd kelni, s a legkeresztényebb király gondoskodik a kért szükségletekről két vagy három hónapra, a magyarok negyvenezer emberrel tudnak majd az örökös tartományokra: Sziléziára, Morvaországra és Ausztriára támadni. Ám olyan csapatokkal, melyek nem erősségek ostromára, hanem inkább országok feldúlására és elnéptelenítésére alkalmasabbak, és egyező módon Carniolára, Carinthiára legkevesebb tizenötezer katonával képesek támadni. Ha pedig Tirolon keresztül a legkeresztényebb király elzászi erői hozzájuk tudnának csatlakozni, jeles hadműveletek válnának lehetségessé. Miként akkor is, ha Csehországon keresztül érkezhetsé segítség a legkeresztényebb királytól, a mondott magyarokkal a Dunán át egészen a hegyekig,⁶⁶ e területről pedig magukig a bécsi kapukig nyílik majd odavezető út. Tehát vagy valamennyi ideig itt és most csendben kellene még maradni, vagy pedig azonnal cselekedni. Mindkét esetben szükséges lefoglalni egyidejűleg az embereket, a toborzás megkezdése után ugyanis elfogy a nép. Jóllehet ugyanis úgy tűnik, hogy az Ausztriai Ház pénzsűkékében van, ennek nem szabad okot adnia a lelkesedésre, látva ugyanis a szükségét, a legvégsőket fogja megkísérelni. Tudniillik nincs híján az eszközöknek, hogy sokakat magához édesgessen, akik saját költségükön néhány regimentet állítanak majd fel, sőt a rablás reménye is csábítja az embereket. Azokat pedig, akik a törökökhöz futottak, ha azon nyomban a lehető leggyorsabban nem dolgozzuk meg, később már lehetetlen lesz visszahívni. Ezért haladék nélkül gondoskodni kell az eszközökről, s egyszersmind szíveskedjék Grémonville úr nyíltan kinyilvánítani: mit is szeretne uralkodója nevében, hogy a fentebb mondottakban megcseleked-

66 Nyilván a Felső-Magyarországról érkező csapatok dunai átkeléséről van szó az észak felől érkező franciáké mellett.

jünk? Hogy tehát Ferdinandus és Osvaldus biztonsággal járhasson el, a legkeresztényebb király nevében adandó biztosítékot óhajtának.

1.⁶⁷ E hiteles módon kiállított biztosítékot a maga és utódai nevében adja⁶⁸ a király, miszerint akár az összes, akár az egy-egy ellenséggel kötendő béketárgyalások idején majd nem zárja ki a magyarokat, hanem azok megelégedésével és egyetértésével fog békét kötni és őket is befoglalja.

2. Mind a készpénzt, mind pedig a hadi muníció illetően tüstént arányos segílyt szolgáltatasson, és ezekkel ne hagyja el a magyarokat, amíg a háború tartani fog.

3. Hogy a csapatokkal és jó katonatisztekkel a magyarokat támogassa, és tegye nyilvánvalóvá, hogy milyen módon képes nekik segítséget nyújtani. Jelesül legkevesebb ezer lovassal és két- vagy háromezer gyalogossal, akiket a legkeresztényebb király németországi fejedelem barátai útján toborozhatna, vagy színelg Lengyelország királyának neve alatt.⁶⁹

4. Amikor majd saját királyi katonasága a Magyar Királysághoz fog közeledni, ne tűrje, hogy a katonaság fosztogatni kezdjen, hanem gondoskodjék a legkeresztényebb király megfelelően minden szükségletéről.

5. Bármit visszaszerez azok közül, melyek egykoron Magyarországhoz tartoztak és elszakításra kerültek az országtól, azokat tőle soha többé el ne válassza a legkeresztényebb király, sőt a régi törvények és szokások szerint úgy világi, mint lelki szabadságában a magyarokat megtartsa.

6. Saját szövetségeibe vonja be a magyarokat is, kiváltképpen a Római Birodalommal.

7. Hogy a szomszédos országoknak, melyek a magyarokkal együtt azok munkálkodása nyomán alá kívánják vetni magukat a legkeresztényebb királynak, az általunk ígért szabadságaikat, melyeket régtől fogva bírtak, tartsa meg. Ami pedig saját személyüket illeti, Ferdinandus és Osvaldus a következőket óhajták.⁷⁰

67 Jóllehet a forrásban ott a sorszám, a közlés ezt nem hozza, és új bekezdést sem alkalmaz, ami hiba.

68 A közreadó kiegészítése zárójelben [(‘det’)], a kéziratból hiányzik. Az explikatív felsorolás-jellegből következőleg ugyanakkor a hiányos szerkesztés nem szokatlan, a latin szöveg a hiányos szerkesztéssel is helyes és érthető, az ige inkább a modern nyelvi fordításban alkalmazandó.

69 Utóbbi 1677-ben megvalósult. Az Erdéllyel kötött varsói szerződés keretében Lengyelországban francia pénzen toborzott 3000 főnyi francia segílyhad kelt át a Kárpátokon és ütközött meg októberben a Habsburg-erőkkel Nyalábvárnál. *Köpeczi: A Thököly-felkelés és kora. i. m 91. p.*

70 Innentől a szöveg átvált T/1-be, vsz. egy másik iratból lett beemelve.

Tanulmányok

Amennyiben mostoha szerencse folytán a dolgok nem sikerülnének szándékunk szerint, s mivel tudniillik a legkeresztényibb királyért életünket, kedves utódunkat és minden vagyonunkat veszélyeztetjük, azon esetben, ha az országból számkivetésbe kellene vonulnunk, tudni kívánjuk, milyen viszonzásban reménykedhetünk, s miféle biztosítékban. Hogy tehát azt, amit a legkeresztényibb király ígérni készül, csalhatatlanul elnyerjük, most előzetesen mindkettőnk számára gondoskodják a Birodalomban a Rajna mentén bizonyos mértékű javokról a legkeresztényibb király, melyeket fejenként legkevesebb 50 ezer tallér értékben ránk írasson. Évenként pedig bizonyos járadék utalványoztassék számunkra ő királyi felsége bőkezűsége szerint.

A dolgok kedvező végkimenetelét elérve nekünk vagy leszármazottainknak egy meghatározott mértékű, említésre méltó viszonzást adományozzon. Ám hogy a legkeresztényibb király bennünk is megbízhatson, jóllehet életünk az ő kezében kerül, amikor e szerződést aláírjuk, mindazonáltal készek vagyunk egyfelől esküt tenni a feszületre, másfelől fiainkat egy bizonyos kijelölendő helyre kezesül küldeni, ahol a királyi felség felügyelete alatt és hatalmában lennének. Azon kikötés előre bocsátásával, hogy olyan helyre kerüljenek, ahonnan jelenlétük okán a titok nem juthat napvilágra. Vagy pedig készek vagyunk várainkba királyi katonaságot engedni valamilyen ürügy alatt, mintha a saját pénzünkön kerültek volna felfogadásra. E katonáknak azonban előre szem előtt kell tartaniuk, hogy jövedelmeknek semmiféleképpen nem árthatnak, és semmilyen kárt nem okozhatnak. Illetve készek vagyunk arra, hogy ha bármi más kerül javaslatba, minden tisztas feltételre ráálljunk.⁷¹

71 A szövegben számos, a történetírás által még nem hasznosított információ van, értelmezésüket (vö. például „ultima resolutio”) a jövő kutatásaira bizzuk.